

Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling

KULTURMILJØ, BÆREKRAFT OG

MANGFOLD. Bærekraftig utvikling av kulturmiljøer i byer og tettsteder handler om å bevare bymiljøer og bygge videre på byens særpreg og egenart. Forsiden viser eksempler på hvordan man på ulike måter har tilpasset seg dagens behov og samtidig ivaretatt verdiene som knytter seg til det historiske bymiljøet. Dette har gitt miljøer med særpreg, egenart og opplevelse av stedsidentitet og tilhørighet. Resultatet er levbare byer og tettsteder hvor folk vil bo og arbeide og som folk vil besøke. Foto: Åke E:son Lindman, Mad arkitekter, Vibeke Garmann Johnsen, Riksantikvaren, Hanne Windsholt, Stavanger kommune, Rasmus Hjortshøj @coast_studio

Riksantikvaren, 1. november 2021

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Utarbeidet av / Riksantikvaren

Design / fetetyper.no

Innhold

Innledning	4
Overordnede føringer	6
Utfordringer i by- og stedsutvikling	14
<i>Byvekst, klima og miljø</i>	14
<i>Nybygging eller ombruk av eksisterende bygninger?</i>	17
<i>Arealplanlegging og byutvikling</i>	19
<i>Stagnasjon, fraflytting og tomme næringslokaler</i>	19
<i>Transport og mobilitet</i>	20
<i>Bylandskap, høyhus og byens form</i>	20
<i>Arkitektur og byenes særpreg og egenart</i>	20
Strategiens visjon og mål	22
Mål og anbefalinger for forvaltning av kulturmiljøer i byer og tettsteder	25
1) <i>Kulturmiljø brukes som ressurs i bærekraftig by- og stedsutvikling</i>	25
2) <i>Kulturmiljøets verdi og betydning er lagt til grunn for valg av bevaringsløsning og handlingsrommet for utvikling</i>	26
3) <i>Byenes mangfold og kulturhistoriske særpreg er bevart og videreført ved nye tiltak</i>	29
4) <i>Historiske bylandskap ivaretas ved nye planer og tiltak</i>	30
5) <i>Kulturmiljøforvaltning i byer og tettsteder skal kjennetegnes av kunnskapsbasert og langsiktig arealplanlegging med gode medvirkningsprosesser</i>	33
6) <i>Kulturmiljø brukes som utgangspunkt for utvikling av levbare og attraktive byer og steder</i>	34
7) <i>Forvaltning av kulturmiljø i byer og tettsteder bidrar til reduserte klimagassutslipp</i>	36
8) <i>Kulturminner og kulturmiljøer sikres</i>	40
Strategiens virkeområde og ansvar	42
Ordliste	46
Noter	50
Litteraturliste	52

INNLEDNING

Kulturmiljøenes bidrag til å skape de miljøene hvor vi ønsker å bo, besøke og arbeide

Byutvikling engasjerer. Samfunnsutviklingen og demografiske endringer har lenge gjort de største byene attraktive. Diskusjonene om hvordan vi skal utvikle byene og tettstedene våre handler om identitet og om byrom vi ønsker å oppholde oss i.

Bildet er komplekst. Dette dreier seg om både næringsutvikling, gode boligområder, om historie og arkitektur, og ikke minst, om bærekraftig utvikling. Flere trender i tiden gjør at vi bør se på byutvikling med et nytt blikk. I flere av de største byene legges det nå til rette for redusert bilbruk, som gjør at vi endrer måten vi bruker byen på. Digitale løsninger og nye måter å jobbe på kan dessuten påvirke behovet for arbeidsplasser i bysentraene.

DEN GODE OG LEVBARE BYEN

Men hva utgjør så den gode by? Dette finnes det ingen fasitsvar på, men å ta vare på eldre bygninger og bygningsmiljøer har vist seg å være et godt grep. Vi har sett et stemnings-skifte i debatten om byutvikling. Før handlet det om utvikling eller vern. Nå snakker flere og flere om utvikling gjennom vern, og det skapes næring med utgangspunkt i kulturmiljø. Omgivelsene har betydning for opplevelsen av identitet og tilhørighet. Kulturminner og kulturmiljøer bidrar til inkluderende miljøer som fremmer trivsel og gode møtepunkter. De gir stedene særpreg og egenart. Denne egenarten tror jeg flere vil etterspørre i fremtiden.

BYER MED EGENART

Etterkrigstiden har i stor grad vært preget av modernismens holdninger om at arkitektur skal gjenspeile samtiden. En konsekvens av dette var at man i mange historiske bygningsmiljøer fikk oppført sterkt kontrasterende bygg som ikke

Kulturmiljø er en ressurs i samfunnsutviklingen. Ikke minst er ombruk og gjenbruk av eksisterende bygninger – gamle og ikke fullt så gamle – et viktig ledd i arbeidet med å få ned klimagassutslippene raskt.

↑ **RIKSANTIKVAR** Hanna Geiran.
Foto: Morten Brun

bidro til å bevare egenarten og helheten i de historiske bygningsmiljøene. Dette var et tema i den første bystrategien. I de siste årene har vi sett et skifte i dette synet, og kravet om brudd med fortiden har veket for variasjon og en mer åpen og mangfoldig tilnærming til bevaring og byutvikling.

KULTURMILJØ ER EN RESSURS

Kulturmiljø er en ressurs i samfunnsutviklingen. Ikke minst er ombruk og gjenbruk av eksisterende bygninger – gamle og ikke fullt så gamle – et viktig ledd i arbeidet med å få ned klimagassutslippene raskt. Gjennom Parisavtalen har vi forpliktet oss til å bli et lavutslippssamfunn innen 2050, og det er påvist at miljøpåvirkningen fra eksisterende bygninger kun er rundt halvparten av den fra nybygg. Når man legger til de kvalitetene eldre bygninger og historiske bymiljøer har for trivsel og attraktivitet, er utgangspunktet det beste for å ta historien med inn i fremtiden.

FAGLIGE RÅD

Denne strategien gir faglige råd for hvordan kulturmiljø kan ivaretas i byutviklingen. Riksantikvarens første bystrategi ble lansert i 2017. Bystrategien har siden blitt lagt til grunn for vedtak både av Riksantikvaren, regional kulturmiljøforvaltning og kommunene. Bystrategien er nå revidert blant annet som følge av ny

stortingsmelding, *Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken*. Stortingsmeldingen angir flere sentrale forutsetninger for bærekraftig utvikling av kulturmiljøer i byer og tettsteder, blant annet:

- By- og stedsutvikling er en del av løsningen for en bærekraftig utvikling, hvor det er viktig å styrke innsatsen for å verne om og sikre verdens kultur- og naturarv.
- Byer og steder skal være levbare, være gode å leve i og ha omgivelser som bidrar til høy livskvalitet.
- Langsiktig og bærekraftig forvaltning av de historiske bymiljøene gjør at de bevarer sitt særpreg og oppleves som attraktive bomiljøer.

Med denne strategien vil Riksantikvaren bygge videre på de anbefalingene som ble gitt i den forrige strategien. I tråd med vår tids største utfordringer, er miljø- og klimaperspektivet enda sterkere framhevet nå. Samtidig vektlegger vi viktigheten av levbare byer og tettsteder, og kulturmiljøenes bidrag til å skape de miljøene vi vil besøke og hvor vi ønsker å bo og arbeide.

HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAR
1. november 2021

Overordnede føringer

Siden lanseringen i 2017 har Riksantikvarens bystrategi spilt en viktig rolle i direktoratets arbeid for å følge opp internasjonale forpliktelser og nasjonale føringer knyttet til kulturmiljøforvaltning i by- og stedsutvikling.

Den forrige strategien var forankret i tidligere stortingsmeldinger. I St.meld. nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner* og Meld. St. 35 (2012–2013) *Framtid med fotfeste – Kulturminnepolitikken* ble den samfunnsmessige betydningen av kulturminner i byer og tettsteder vektlagt. Det ble blant annet fremhevet hvordan kulturminner og kulturmiljø kan være grunnlag for økonomisk verdiskaping og reiseliv. Siden har det kommet nye føringer og stortingsmeldinger som er av betydning for kulturmiljøforvaltningen i byer og tettsteder.

KULTURMILJØET BAKKLANDET i Trondheim. Bydelen → var rivingstruet på 1970-tallet, på bakgrunn av at Trondheim kommune fra tidlig 50-tall hadde planer om omfattende riving og sanering for å gjøre plass til nye veier i tråd med datidens rådende idéer om byutvikling. Takket være velforeningen Kampen om Bakklandet og andre bevaringstilhengere ble bymiljøet bevart for ettertiden. Bakklandet er i dag et livskraftig kulturmiljø hvor eldre bygninger spiller en sentral rolle for hvordan miljøet oppleves og brukes. Foto: Øyvind Blomstereng

↑ **NÆRINGSVIRKSOMHET I SENTRUM** bidrar samtidig til å ivareta kulturmiljøopplevelser. I Tollbodgaten/Markens i Kristiansand er det etablert et stort kjøpesenter i Kvadraturen i byens sentrum. Gjennom mange år har det vært betydelig handelslekkasje, fortrinnsvis til Sørlandsparken. Et nytt kjøpesenter i sentrum har bidratt til å vitalisere og gjøre sentrum mer attraktivt. Samtidig er det helhetlige kulturmiljøet ivaretatt. Nybygget kommer til syne i noen av fasadene som vender mot gatene. Noen av husene er bevart, andre er blitt transformert og bygget om bak de gamle fasadene. Foto: Vibeke Garmann Johnsen, Riksantikvaren

Byene skal oppleves som attraktive bymiljøer og ha kvaliteter i omgivelsene som bidrar til bedre trivsel, oppvekstvilkår og inkludering.

Meld. St. 16 (2019–2020), *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*, vektlegger hvor viktig det er å se historiske byer og kulturmiljø som en del av bærekraftig by- og stedsutvikling, og at kulturmiljø kan bidra til levbare byer og steder. Dette er byer og steder hvor det er godt å leve og hvor omgivelsene bidrar til høy livskvalitet. FNs bærekraftsmål nr. 11 *Bærekraftige byer og lokalsamfunn* vektlegger at byer og lokalsamfunn skal være trygge, inkluderende, robuste og bærekraftige.¹ Delmål 11.4 handler om å styrke innsatsen for å verne om og sikre verdens kultur- og naturarv. Stortingsmeldingen framhever også at en langsiktig og bærekraftig forvaltning av historiske bymiljøer forutsetter at bygningene brukes og vedlikeholdes og at de historiske bygningsmiljøene bevarer sitt særpreg. Byene skal oppleves som attraktive bymiljøer og ha kvaliteter i omgivelsene som bidrar til bedre trivsel, oppvekstvilkår og inkludering.

Stortingsmeldingen bygger på flere internasjonale forpliktelser, blant annet *Europarådets landskapskonvensjon* (2000) som Norge signerte i 2004. Et viktig mål med konvensjonen er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med planlegging, vern og

forvaltning av kulturmiljø og landskap. Dette er styrket gjennom et eget nasjonalt mål som vektlegger engasjement og medvirkning. I tillegg er *Vallettakonvensjonen* (1992), som ble ratifisert av Norge i 1995, sentral i forvaltningen av norske middelalderbyer. Konvensjonen slår fast at kulturarv fortrinnsvis skal bevares på stedet, sekundært graves ut.²

Meld. St. 13 (2020–2021) *Klimaplan for 2021–2030* peker blant annet på hvor viktig det er å ombruke bygninger og bygningsmaterialer, og fremme bruk og gjenbruk av klimavennlige materialer. Utviklingen av kompakte byer og tettsteder trekkes også fram som et sentralt klimagrep, i tråd med statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging. Det innebærer at potensialet for fortetting utnyttes før nye utbyggingsområder blir tatt i bruk. Samtidig å ha fokus på miljøgevinstene som kommer av ombruk av allerede bebyggede arealer og eksisterende bygninger.

I *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging* (2019–2023) forventer Regjeringen at regional og kommunal planlegging skal fremme en bærekraftig utvikling og at FNs bærekraftsmål skal legges til grunn for planleggingen. En bærekraftig utvikling

innebærer en samfunnsutvikling der dagens behov skal dekkes uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. I bærekraftsmålene er miljømessig, sosial og økonomisk utvikling satt i sammenheng.³ Miljø består både av bygde og naturlige omgivelser. En bærekraftig utvikling av kulturmiljø tar likevektige hensyn til sosiale og fysiske forhold. Det forventes at fortetting skal skje med kvalitet i omgivelsene og med vekt på arkitektur, byrom, kulturmiljøer, grønnstruktur og andre miljøverdier.

I *Strategi for småbyer og større tettsteder som regionale kraftsentre* (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, juni 2021) fremhever regjeringen at bærekraftige småbyer og tettsteder vil gjøre hele regionen attraktiv for befolkningen, næringsliv og besøkende. For å styrke og revitalisere småbyene og de større tettstedene og samtidig ivareta klimahensyn, er det behov for å konsentrere ulike tilbud, funksjoner og møteplasser. Strategien har blant annet mål om *fortetting og transformasjon i småbyens skala*. Dette skal skje med kvalitet i omgivelsene, med vekt på arkitektur, byrom, kulturmiljø, grønnstruktur og andre miljøverdier.⁴ Målet kan være med på å sikre et godt samspill mellom den eksisterende og nye bebyggelsen, og mellom bebyggelse og landskap.

Det heter videre i strategien at i mange småbyer og tettsteder utgjør kulturminner og kulturmiljøer en stor del av sentrumsbebyggelsen. Disse har stor betydning for byens

→ **FLERE GENERASJONER AV TILPASSEDE BYGNINGER** resulterer i harmonisk helhet. Med bruk av lokale, kortreiste materialer og klassisk byggeskikk har Nygaardsplassen i Fredrikstad fått nytt liv. Nybyggene fra 2020 tilpasser seg de eksisterende bygningenes postmoderne arkitektur, som i sin tid tilpasset seg til de eksisterende teglsteinsbygningene i området. Dermed har flere generasjoner nybygg tilpasset seg omgivelsene. Resultatet er byrom med stedskvaliteter som bidrar til lokalt særpreg og bygger oppunder lokal stedsidentitet. Foto: Mad arkitekter

attraktivitet. Regjeringen vil arbeide for at bruk av historiske bygninger og bygningsmiljøer skal styrke bolyst og byliv i småbyene og de større tettstedene.⁵ Gjenbruk av eksisterende bygninger gir også store miljø- og klimagevinster. Ofte er den historiske bebyggelsen godt bevart som følge av aktiv kulturmiljøforvaltning og fordi disse bygningsmiljøene fremdeles fungerer både som boligområder og som arena for handel og tjenesteyting. Kafeer, spesialforretninger og småskala serviceinstitusjoner har i stigende grad omfavnet de historiske bymiljøene, og tatt disse i bruk.

Riksantikvarens klimastrategi for kulturmiljøforvaltning 2021–2030 er utarbeidet i tett samarbeid med regionalforvaltningen og en rekke andre aktører innen kulturmiljø- og klimafeltet. Klimastrategien redegjør for utfordringer, mål og strategiske satsinger innen de to temaene; *reduksjon av klimagassutslipp og håndtering av uønskede konsekvenser av klimaendringene*. Klimastrategien legger grunnlaget for Riksantikvarens vurderinger og prioriteringer på klimafeltet, og kommer med konkrete anbefalinger til kommunene, fylkeskommunene og Sametinget. Klimastrategien retter seg også mot aktører utenfor den offentlige forvaltningen og skal bidra til at alle som jobber med kulturmiljø står sterkere rustet i møte med klimaendringene.

Denne strategien og Riksantikvarens klimastrategi bør dessuten ses i nær sammenheng med *Nasjonal strategi for ein grøn, sirkulær økonomi*.⁶ Byggesektoren har en sentral rolle i den sirkulære økonomien og potensialet for økt sirkularitet i næringen anses for å være stort.

Ofte er den historiske bebyggelsen godt bevart som følge av aktiv kulturmiljøforvaltning og fordi disse bygningsmiljøene fremdeles fungerer både som boligområder og som arena for handel og tjenesteyting.

Kulturmiljøbegreper

Det er fire grunnleggende begreper som brukes i dette dokumentet, og som beskriver de ulike aktørene som arbeider med kulturmiljøer:

- > **Kulturmiljø** – begrep som dekker kulturminner, kulturmiljø og landskap.
- > **Kulturmiljøforvaltning** – det arbeidet som utføres for å forvalte kulturmiljø.
- > **Kulturmiljøforvaltningen** – et samlebegrep for de offentlige instansene som har ansvaret for forvaltning av kulturmiljø etter kulturminneloven, plan- og bygningsloven, svalbardmiljøloven og gjennom diverse tilskuddsordninger.
- > **Kulturmiljøfeltet** – et samlebegrep for arbeidsområdet knyttet til kulturmiljø og kulturmiljøforvaltning. Aktørene som jobber på kulturmiljøfeltet er offentlige instanser, museer, frivillige organisasjoner, private eiere, forsknings- og utdanningsinstitusjoner.

FNs BÆREKRAFTSMÅL

Kulturmiljø er både en del av FNs bærekraftsmål og en viktig ressurs i arbeidet med å nå dem.

Utfordringer i by- og stedsutvikling

Utfordringene som er knyttet til byutvikling og bevaring har endret seg. Samtidig har begrepsparet *bevaring og utvikling* fått et nytt innhold. Historisk har begrepene *bevaring og utvikling* innenfor kulturmiljøforvaltningen stått i motsetning til hverandre, ved at utvikling i stor grad var en trussel mot vern av kulturminner.

Kulturminner og kulturmiljø har de senere årene blitt anerkjent som en ressurs og en viktig del av bærekraftig by- og stedsutvikling.⁷ I det følgende beskrives dagens utfordringsbilde sett fra kulturmiljøforvaltningens side.

BYVEKST, KLIMA OG MILJØ

Folketallet i Norge øker og mange av byene vokser. Sterk befolkningsvekst i mange byer og byregioner medfører press på arealer og infrastruktur.⁸ Regjeringens mål i et bærekraftsperspektiv er blant annet kompakte byer og tettsteder med korte transportavstander.⁹ I de nasjonale forventningene til regional og kommunal planlegging signaliserer regjeringen at ny utbygging i hovedsak skal skje gjennom fortetting, transformasjon og mer effektiv bruk av arealer innenfor byggesonen. Dette gjelder særlig i sentrale områder og i kollektivknutepunkter.¹⁰ I *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging* (2014), er det et klart mål at man ønsker en mer bærekraftig by- og stedsutvikling.¹¹ Bærekraftig utvikling, ombruk og fortetting av allerede utbygd areal er pekt på som viktige bidrag til å redusere klimagassutslippene. Et tydelig avgrenset sentrum med boliger, arbeidsplasser og tjenester vil gi korte avstander og redusere behovet for personbiler.

Vi står i dag overfor store utfordringer når det gjelder miljø og klima. Klimaendringene

påvirker byer og tettsteder med mer ekstremvær som storm og kraftig regnvær med påfølgende flom-, ras- og vindskader. I tillegg forventes det en havnivåstigning som vil få følger for bygg og anlegg langs deler av kysten. Dette kan få alvorlige konsekvenser for kulturminner og kulturmiljøer.

En kompakt byutvikling kan være klimavennlig utfra energi- og transportøkonomiske mål om å redusere klimagassutslipp og reiseavstander. Samtidig kan en slik byutvikling være utfordrende for kulturmiljø i byene, da det blant annet kan legge press på areal og miljøverdier i byene. Dårlig tilpasning mellom nye bygninger

Bærekraftig utvikling, ombruk og fortetting av allerede utbygd areal er pekt på som viktige bidrag til å redusere klimagassutslippene.

↑ **TRANSFORMASJON OG REHABILITERING** av Eilert Smith Hotell i Stavanger. Det flotte, funksjonalistiske bygget i Nordbøgaten i Stavanger er oppført i 1937 for Rogaland Fellesskjøp. I 2019 ble bygningen rehabilitert, transformert og bygget på for å kunne tas i bruk som hotell. Arbeidet er gjort på en slik måte at det opprinnelige, tidstypiske uttrykket er bevart og videreført. Foto: Rasmus Hjortshøj @coast_studio

↑ **BÆREKRAFTIG, STEDSTILPASSET OG KOMPACT BOLIGUTVIKLING.** Vindmøllebakken bofellesskap i Stavanger representerer kompakt og nyskapende byutvikling. Samtidig er boligkomplekset utformet slik at det viderefører Stavanger bys karakteristiske trekk, hvor byen i stor grad består av småskalabebyggelse. Tilpasning av prosjektet til byen skjer i formgivingen, materialene og farge på tak og fasader. Foto: Hanne Windsholt, Stavanger kommune

Dårlig tilpasning mellom nye bygninger og eksisterende bygningsmiljø kan være utfordrende for andre bærekraftshensyn og svekke muligheten for å utvikle levbare byer og steder.

og eksisterende bygningsmiljø kan være utfordrende for andre bærekraftshensyn, og svekke muligheten for å utvikle levbare byer og steder. Krav til arealutnyttelse har kommet i direkte konflikt med arkeologiske kulturminner, gamle havner og sjøområder, kulturhistoriske viktige siktakser og strukturer. Om utvikling av kompakte byer skal være bærekraftig, er det en forutsetning at byenes attraktivitet opprettholdes og at byene fortsatt er utformet slik at mennesker trives.

NYBYGGING ELLER OMBRUK AV EKSISTERENDE BYGNINGER?

Bygg- og anleggsbransjen har tradisjonelt vært orientert mot nybygging. Det har vært en større vilje og evne til å investere i nybygg enn i vedlikehold og forbedringer av eldre bygninger, noe som forsterkes av at plan- og bygningsloven er skrevet ut fra et nybyggingsperspektiv.¹² Manglende fagkompetanse på eldre bygninger er også en stor utfordring for ombruk eller ombygging av bygninger i historiske bymiljøer. Dette er imidlertid i ferd med å endre seg. Markedet for rehabilitering, ombygging og

↑ **NYBYGG SOM IVARETAR BYENS HISTORISKE SÆRPREG.** Det nye bygget i Molde til venstre i bildet viderefører gjenreisningsbyens karakteristiske trekk både i volum, materialvalg og fasadekomposisjon. Nybygget tar også opp fargene fra byens historiske fargepalett. Foto: Kjell Johan Vatne

Kommuner og fylkeskommuner spiller i dag en viktig rolle som planmyndighet og kan fatte vedtak etter plan- og bygningsloven.

tilbygg, også omtalt som ROT-markedet, utgjør per i dag en tredjedel av bygge- og anleggs-markedet.¹³

På oppdrag fra Riksantikvaren har SINTEF kartlagt hvordan rehabilitering og gjenbruk av eksisterende bygninger påvirker miljøet.¹⁴ Undersøkelsen viser at klimabelastningen reduseres betydelig når vi gjenbraker bygninger sammenliknet med å rive og bygge nytt.

Rehabilitering og energieffektivisering av eksisterende bebyggelse for å bidra til mer klimavennlige byer, kan imidlertid være utfordrende dersom tiltakene ikke er tilpasset bygningene. Det er behov for mer kunnskap om hvordan ulike energieffektiviseringstiltak kan gjøres på ulike bygningstyper og bymiljøer.

AREALPLANLEGGING OG BYUTVIKLING

Dagens by- og stedsutvikling er i stor grad prosjektbasert og utbyggerinitiert. Rundt 1980-tallet skjedde det gradvis en endring i planforvaltningen. De offentlige myndighetenes rolle endret seg fra å være en aktiv planlegger til å være en forvalter som legger til rette for en prosjektbasert utvikling.¹⁵ Kommuner og fylkeskommuner spiller en viktig rolle som planmyndighet og kan fatte vedtak etter plan- og bygningsloven. Gjennom arealplanleggingen

legges viktige rammer for forvaltning av kultur- miljøverdier i by- og stedsutvikling.

Det er i denne forbindelse behov for overordnede, helhetlige arealplaner som gir rammer og føringer for mer detaljerte utbyggingsplaner. Behovet knytter seg til overordnede arealplaner, som på den ene siden identifiserer viktige kulturminne- og miljøverdier, og som samtidig viser hvilket utbyggings-, fortettings- og endringspotensiale som finnes både innenfor viktige kulturmiljøer og i byområdet ellers. Fravær av slike planer reduserer utviklingsmulighetene og ivaretar hverken viktige kulturmiljøer eller en bærekraftig byutvikling. Mangel på oppdaterte planer resulterer også i at det ofte dispenseres fra gjeldende arealplaner. Resultatet blir at tiltak innenfor bygrensene ofte oppfattes som fragmenterte og tilfeldige og at nye prosjekter ikke harmoniserer med omgivelsene og tilstøtende bebyggelse.

STAGNASJON, FRAFLYTTING OG TOMME NÆRINGSLOKALER

I enkelte byer og tettsteder svekkes sentrums betydning for handel- og servicenæringer til fordel for bilbasert handel utenfor sentrum og netthandel.¹⁶ Dette resulterer i tomme butikker og næringslokaler. Noen småbyer og tettsteder

i distriktene opplever også fraflytting og synkende befolkningstall, og kulturhistoriske bygninger blir forlatt eller er mindre i bruk.¹⁷ I flere byer er det også tendenser til at de historiske bymiljøene mister sin attraktivitet som bomiljø til fordel for moderne leilighetsbygg i byens randsoner. Endringene som skjer kan svekke levbarheten, attraktiviteten og muligheten for fremtidig bevaring av kulturmiljøet.

TRANSPORT OG MOBILITET

Mange historiske kulturmiljøer er knyttet til historiske veier og ferdselsårer, stier, veiter, elver og vannveier som fortsatt har en viktig funksjon for transport og mobilitet. Etterkrigstidens bilbaserte byutvikling har medført økt trafikkbelastning, utbygging av veinettverk og etablering av store grå flater til parkering sentralt i byene og tettstedene. Som konsekvens av dette er store arealer nedbygget og bokvaliteten, miljø- og opplevelsesverdien i mange sentrumsområder svekket. Noen kulturmiljøer er også blitt oppsplittet og har mistet sin kobling til tilliggende bymiljø på grunn av veiutbyggingen.

I de siste årene har vi imidlertid sett at mobilitet og transport har endret karakter. I mange byer har biltrafikk måttet vike for sykkelveier, gater med brede fortau og miljøgater. Gjennom byvekstavtaler har også kollektivtransport blitt prioritert og nye kollektivfelt etablert, samtidig som ulike tiltak har ført til at biltrafikken er redusert. I mange byer og tettsteder er imidlertid fortsatt biltrafikk og arealkrevende parkeringsplasser et dominerende innslag, og svekker byenes og tettstedenes attraktivitet og levbarhet.

BYLANDSKAP, HØYHUS OG BYENS FORM

Norske byer har historisk sett hatt få høyhus eller svært store bygninger. Noen unntak har vært kirker, borger, festninger, rådhus og tinghus som har fått ruve over den mer alminnelige bebyggelsen. De historiske byene har ofte et hierarki der bygninger med offentlige og viktige funksjoner er godt synlige i bylandskapet. I de siste årene har vi sett at bylandskapet og bygningenes hierarki utfordres og endres. Høyhus og påbygg kan være et virkemiddel for å fortette og øke arealutnyttelsen i byene. Men mange steder bygges høyhus primært med begrunnelsen å være et signalbygg. Slike høyhus og andre større bygg kan svekke det helhetlige bylandskapet og stedenes identitet. Enkelte prosjekt bryter med byens etablerte målestokk, påvirker viktige siktakser og byens særpreg.

ARKITEKTUR OG BYENES SÆRPREG OG EGENART

Nybygg i historiske bymiljøer har ofte ikke videreført byenes særpreg og historiske egenart. Mange steder har nye bygninger, både i utforming og volum, materialer og farger, ikke vært tilpasset det omkringliggende bygningsmiljøet, og resultert i at kulturmiljøets verdi og betydning er blitt svekket. Standardisering av arkitekturen og manglende tilpassing gjør bygningene og bymiljøene svært like hverandre. Konsekvensen av dette er at historiske bygningsmiljøer svekkes og at variasjon og mangfold uteblir. Dette kan påvirke opplevelsen av kulturminner og kulturmiljø og oppfatningen av lokal tilhørighet, noe som kan svekke byers attraktivitet og opplevelsen av levbarhet.

GJENREISINGSBYENS HISTORISKE FARGER OG MATERIALER

MOLDE SENTRUM har en av Norges best bevarte gjenreisningsbyer, og fasadene i Storgata og bysentrum utgjør «veggene» i noen av byens viktigste byrom. Over tid har mange av fasadene blitt endret, og Molde kommune mener at summen av tiltakene forringer miljøopplevelsen. Kommunen igangsatte derfor farge- og fasaderehabiliteringsprosjektet «Storgatas ansikter» for å flette sammen faglig og kunstnerisk kompetanse innen fargelære, konservering og byutvikling. Prosjektet fikk tilskudd gjennom Riksantikvarens verdiskapingsprogram på bakgrunn av Riksantikvarens forrige bystrategi og kulturmiljøet Molde sentrums status som NB!-område. Illustrasjon: Molde kommune 2019

Strategiens visjon og mål

Visjon og mål i strategien er basert på internasjonale forpliktelser og den nasjonale kulturmiljøpolitikken. Denne vektlegger blant annet at kulturmiljø kan bidra til en bærekraftig samfunnsutvikling, det vil si en utvikling som samtidig ivaretar klima- og miljømessige, sosiale og økonomiske aspekter.¹⁸

VISJON

Kulturminner, kulturmiljøer og landskap i byer og tettsteder forvaltes i et langsiktig perspektiv, og tas i bruk som ressurser og fellesgoder i bærekraftig samfunnsutvikling.

MÅL

Disse åtte målene er knyttet opp mot de åtte anbefalingene i strategien.

- MÅL 1** Kulturmiljø brukes som ressurs i bærekraftig by- og stedsutvikling
- MÅL 2** Kulturmiljøets verdi og betydning er lagt til grunn for valg av bevaringsløsning og handlingsrommet for utvikling
- MÅL 3** Byenes mangfold og kulturhistoriske særpreget er bevart og videreført ved nye tiltak
- MÅL 4** Historiske bylandskap ivaretas ved nye planer og tiltak
- MÅL 5** Kulturmiljøforvaltning i byer og tettsteder skal kjennetegnes av kunnskapsbasert og langsiktig arealplanlegging med gode medvirkningsprosesser
- MÅL 6** Kulturmiljø brukes som utgangspunkt for utvikling av levbare og attraktive byer og steder
- MÅL 7** Forvaltning av kulturmiljø i byer og tettsteder bidrar til reduserte klimagassutslipp
- MÅL 8** Kulturminner og kulturmiljøer sikres

↑ ATTRAKTIV OG LEVENDE BYDEL.

I bymiljøet Gravane i Kristiansand lå den opprinnelige fiskebrygga i byen. På 1990-tallet ble det bygget nye bygninger som hadde som formål å gjenskape noe av den gamle atmosfæren som tidligere hadde kjennetegnet området. Området oppfattes i dag som levende og attraktivt takket være variert bruk av miljøet med kaifronter, mindre butikker, fiskemarked og restauranter. Foto: Vibeke Garmann Johnsen, Riksantikvaren

Kulturmiljø er viktige for utvikling av attraktive og levbare byer og steder

Levbare byer og steder gir folk muligheter til å leve i miljøer som gir rammer for høy livskvalitet. Dette er menneskevennlige steder som fremmer liv og aktiviteter og er attraktive for befolkningen, besøkende og næringslivet. I begrepet inngår også inspirerende steder og bymiljøer som skaper større fysisk og sosial aktivitet gjennom bebyggelse og felles uteområder, gater, parker og plasser. Det handler om den gode miksen av tilbud som

ligger i gangavstand fra hverandre – også kalt ti-minuttersbyen – med trygge forbindelser og gode hverdagskvaliteter. Levbare byer og steder er miljøer som bygger seg opp over tid og utgjør meningsfulle omgivelser med rikholdig historie som kan oppleves. Kulturminner og kulturmiljøer er stedets minner og historiske spor som styrker tilhørigheten og bidrar til stedsidentitet.

↑ **TILPASNING AV BYGNINGER I KULTURMILJØER MED VARIERENDE UTTRYKK.** I uensartede og sammensatte bymiljøer er det ofte viktig å opprettholde byggehøyder og fasadelinjer mot gaten. Vega scene i Hausmanns gate i Oslo representerer en moderne samtidsarkitektur, men byggehøyder og plassering på tomten viderefører bymiljøets og gatens særtrekk. Foto: Asplan Viak / Åse Holte

TILPASNING AV NYE BYGNINGER I ENSARTEDE KULTURMILJØER. I homogene og ensartede bymiljøer kan det være aktuelt å videreføre nabobyggenes arkitektur, samtidig som bygninger tilpasses i skala, farge og materialer. Foto: embark AS / Promenaden Management

Mål og anbefalinger for forvaltning av kulturmiljøer i byer og tettsteder

På bakgrunn av dagens utfordringsbilde og nasjonale føringer, redegjør Riksantikvaren i dette kapitlet for åtte mål for forvaltning og bærekraftig utvikling av kulturmiljøer i byer og tettsteder. Under hvert mål er det tatt med konkrete anbefalinger som skal bidra til måloppnåelsen og ivaretagelse av kulturhistoriske verdier i en bærekraftig utvikling.

MÅL 1 Kulturmiljø brukes som ressurs i bærekraftig by- og stedsutvikling

Kulturarv representerer viktige verdier og fellesgoder for dagens og fremtidens samfunn, og er en viktig ressurs i ivaretagelse og utvikling av attraktive og levbare byer. Kulturarv kan bidra til å styrke byers omdømme og konkurransekraft, til å tiltrekke arbeidskraft og besøkende og til merkevarebygging.¹⁹ Kulturarv i byer og tettsteder er derfor viktig for verdiskaping. Kulturminner og kulturmiljøer kan også bidra til å vitalisere og gjøre byer og steder attraktive og levbare.

Anbefalinger:

- Vektlegge og prioritere miljø- og opplevelsesverdien som knytter seg til kulturminnene og kulturmiljøene som en ressurs i utviklingen av byer og tettsteder.
- Kunnskaps- og kildeverdien knyttet til kulturminner og kulturmiljøer bør ivaretas og sikres som en viktig ressurs.
- Bruken av kulturmiljø bør både ivareta våre og kommende generasjoners behov. Kulturmiljøer innehar et betydelig potensial som bomiljøer, enten gjennom videreføring og fornyelse av eksisterende bomiljøer eller gjennom ombruk og omdannelse av andre typer kulturmiljøer.
- Det bør legges til rette for ombruk av kulturhistorisk bebyggelse der det opprinnelige bruksformålet ikke lenger er formålstjenlig, samtidig som kulturmiljøets særpreg og kvaliteter ivaretas.
- Nødvendige endringer som ikke er av avgjørende betydning for ivaretagelse av kulturhistoriske verdier, bør aksepteres.
- Det bør legges til rette for fortsatt bruk, gjenbruk og ombruk av bygninger og bystrukturer framfor sanering og riving.

De mest bærekraftige byggene finnes allerede

Forskningsrapporten *Grønt er ikke bare en farge – Bærekraftige bygninger eksisterer allerede* (SINTEF 2020) er utarbeidet på oppdrag fra Riksantikvaren. Målet har vært å gi et helhetlig bilde av hva gjenbruk av eksisterende bygninger betyr for miljøet. Kartleggingen fra 2020 innebar en systematisk litteraturgjennomgang av publikasjoner om livssyklusanalyser av eksisterende bygninger, både i Norge og internasjonalt, og en kvantitativ analyse av tolv norske og elleve internasjonale casestudier.

Det påpekes i rapporten at det ofte er et stort fokus på energiregnskapet i enkeltbygninger mens andre miljømessige forhold, som verneverdi, ikke undersøkes – det er viktig med en slik bred tilnærming for å få til en bærekraftig utvikling av bygninger og bygningsmiljø. En av hovedkonklusjonene i rapporten er at rehabilitering og ivaretagelse av eksisterende bygninger påvirker miljøet halvparten så mye som å rive og bygge nye. Ombruk av bygninger vil derfor være et avgjørende bidrag i det grønne skiftet.

MÅL 2 Kulturmiljøets verdi og betydning er lagt til grunn for valg av bevaringsløsning og handlingsrommet for utvikling

Det er viktig å avklare hva som skal tas vare på og begrunnelsen for dette. Verdier og kvaliteter som tilskrives kulturminner og kulturmiljø skal gi føringer for både valg av bevaringsstrategi og handlingsrommet for utvikling.

Anbefalinger:

- I vurdering av hva som kan tillates oppført av nye bygninger, endring av eksisterende bygninger og hva som skal bevares uendret, bør det foretas en individuell vurdering av handlingsrommet innenfor kulturmiljøet. Det innebærer å avklare verneverdien, hva denne verdien knytter seg til og hva som må gjøres for å ivareta denne verdien i fremtiden. Når denne vurderingen er gjennomført, bør det tydelig identifiseres hvilken bevaringsløsning som velges, pluss omfanget og begrunnelsen for dette.
- Kulturmiljøforvaltningen bør søke den mest hensiktsmessige løsningen for bevaring og utvikling basert på en helhetlig vurdering.

Hver situasjon er ulik og et bredt spekter av løsninger og virkemidler for å ivareta kulturmiljøverdiene kan være aktuelle. Eksempler er fredning, regulering til bestemmelsesområder eller hensynssoner med tilhørende bestemmelser, byomdannelse, rekonstruksjon av eldre bygninger, fasadebevaring, nybygg med stedstypisk byggeskikk, kopier og tilpasset utforming av samtidsarkitektur.

- Valg av løsning for bevaring og utvikling bør ses i lys av tiltakets øvrige, langsiktige samfunnsnytte.

→ **TILPASNING AV NYE BYGNINGER I ENSARTEDE KULTURMILJØER.** Målestokk og volumer er svært viktig når nye bygninger skal oppføres i historiske by- og gatemiljøer. I dette tilfellet på Kampen i Oslo er tre nye bygninger oppført i mur i et gammelt trehusmiljø. Både volum, fasadeutforming og fargesettingen gjøre at bygningene bidrar til å opprettholde et helhetlig gatebilde. At bygningene er oppført i mur, blir da underordnet. Foto: Siv Leden, Riksantikvaren

Kunnskap om kulturmiljø

Kulturmiljø kan identifiseres på ulike måter og i ulike prosesser, for eksempel:

- Ved bruk av [konsekvensutredningsmetode for klima og miljø](#) i plan- og byggesaker (se www.miljodirektoratet.no)
- Gjennom lokale og regionale prosesser knyttet til utarbeidelse av kulturmiljøplan. Verktøy og inspirasjon knyttet til utarbeidelse av kulturmiljøplaner er å finne på [Riksantikvarens side for kulturmiljøarbeid i kommunene \(KIK\)](#)
- Gjennomføring av kulturhistorisk stedsanalyse (Riksantikvarens [DIVE-metode](#)) for å skape kunnskapsgrunnlag for bruk i planlegging og utvikling.

Eksisterende kunnskap om kulturmiljø finnes for eksempel i:

- www.kulturminnesøk.no
- [NB!-registeret](#) (kulturmiljø av nasjonal interesse i byer og tettsteder)
- [Askeladden](#) (kulturmiljøforvaltningens database som er tilgjengelig for saksbehandlere i planforvaltning)
- Lokale eller regionale kulturmiljøplaner

Nyttige verktøy for forvaltning og bærekraftig utvikling av kulturmiljø

Attraktiv by- og stedsutvikling handler om å utvikle gode og velfungerende byer og steder der innbyggere, næringsliv og besøkende ønsker å være. Prosjektet *Attraktive nordiske byer* (2017–2019) var et initiativ fra nordisk ministerråd i oppfølgingen av FNs bærekraftsmål. Prosjektets formål var å utvikle en felles nordisk strategi for hvordan byer og steder kunne utvikle sin attraktivitet og levbarhet gjennom bærekraftig utvikling. Prosjektet ble ledet av Kommunal- og moderniseringsdepartementet, i samarbeid med Klima- og miljødepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet. Riksantikvaren deltok som rådgiver. Flere av resultatene, i form av rapporter og verktøy, finnes tilgjengelig på regjeringen.no.

Disse er særlig aktuelle for kulturmiljøforvaltningen:

- > Hovedrapporten *Attraktive nordiske byer – strategier for en bærekraftig fremtid* (Sweco, 2019)
- > Verktøykasse for levbare steder – levbarhet og næringsattraktivitet i bytransformasjon (Arkitema/Everyday Studio/Fru Andersen, 2019)
- > Foreslåtte indikatorer og verktøykasse – Attraktive og bærekraftige nordiske byer og regioner (Sweco, 2018) som blant annet løfter frem DIVE -kulturhistorisk stedsanalyse (Riksantikvaren, 2018), en analysemetode utviklet av Riksantikvaren som inkluderer innbyggere i prosessen med å opparbeide kulturmiljøkunnskap for bruk i lokal planlegging.

BYREPARASJON, TILBAKEFØRING OG REKONSTRUKSJONER

Før

Etter

Før

Etter

↑ **EKSEMPLENE OVER** viser hvordan man med byreparasjon og tilbakeføring kan rekonstruere bygninger som har vært ødelagt eller tapt. Vern og bærekraftig utvikling av kulturmiljø handler ikke kun om å bevare eksisterende miljø. Det handler samtidig om samspillet mellom ulike tidsepoker, nye og eksisterende bygninger. Ved valg av løsninger for tiltak innenfor kulturmiljøer kan det i flere tilfeller være aktuelt å rekonstruere og tilbakeføre det som er gått tapt grunnet rivning, uheldig ombygging eller brann. Foto: 1. Stavanger kommune, 2. Jon Ingemundsen, 3. Anne Midtrød, Byantikvaren, Stavanger byarkiv, 4. Hanne Windsholt, Stavanger kommune

MÅL 3 Byenes mangfold og kulturhistoriske særpreget er bevart og videreført ved nye tiltak

Den historiske byggeskikken, mangfoldet av bygninger, de karakteristiske trekkene ved bebyggelsen og bebyggelsesstrukturen er sammen med byens topografi og landskap med på å gi byer og steder særpreget og egenart. I forvaltningen av kulturmiljøene er det viktig at særpreget og mangfoldet ivaretas og videreføres ved nye tiltak. I by- og stedsutvikling er det viktig at kulturmiljø ikke behandles som en samling av enkeltbygninger, men som en helhet som ses i sammenheng med omgivelsene.

Anbefalinger:

- Bystrukturen i historiske kulturmiljøer bør bevares, da de er en viktig del av byenes historie. Med bystruktur menes for eksempel bebyggelsesmønster, kvartalsinndeling, gateløp, smug, allmenninger, tomteinndelinger, torg, grønnstrukturer, parker, sjø- og havneområder.
- I helhetlige og homogene kulturmiljøer av nasjonal og regional interesse bør kulturmiljøene behandles som én helhet hvor nye tiltak innordner seg eksisterende bebyggelse og viderefører kulturmiljøets historiske egenart og særpreget.
- Nye tiltak bør gjennomføres med respekt for kulturhistoriske bygninger, bygningsmiljøer, gater og byrom, og bidra til å ivareta og videreføre det kulturhistoriske særpreget.
- I enhetlige/homogene kulturmiljøer bør kontrasterende utforming og uttrykk unngås.
- Verneverdige bygninger og originale bygningsdeler er viktige elementer i et helhetlig bygnings- og gatemiljø og bør søkes bevart. Ved nødvendig fornyelse bør nye bygningselementer tilpasses strøkets eller den enkelte bygningens historiske karakter.

- Ved tiltak på verneverdige bygninger innenfor kulturmiljø bør det legges vekt på tilpasset ombruk slik at kulturhistoriske verdier ivaretas.
- Der det er gjennomført uheldige tiltak som har svekket verdien av viktige kulturmiljøer eller når bygninger går tapt, for eksempel i brann, kan det gjennomføres byreparasjon. Dette kan være rekonstruksjon, tilbakeføring eller oppføring av nye bygninger som viderefører den lokale, historiske byggeskikken og som ivaretar og viderefører kulturmiljøets egenart og opplevelsesverdier. Om mulig bør rekonstruksjon skje på dokumentert grunnlag.

I by- og stedsutvikling er det viktig at kulturmiljø ikke behandles som en samling av enkeltbygninger, men som en helhet som ses i sammenheng med omgivelsene.

MÅL 4 Historiske bylandskap ivaretas ved nye planer og tiltak

Det historiske bylandskapet består av både naturgitte og bygde omgivelser, landskap og bygningsmiljø. De visuelle og bruksmessige sammenhengene mellom historiske bymiljø og landskap er viktig for opplevelsen og forståelsen av byer og steder. I by- og stedsutvikling er det viktig at kulturmiljøene behandles som en helhet hvor kvaliteter i bygninger og byrom ivaretas.

Anbefalinger:

- Visuelle sammenhenger mellom bymiljø og landskap er viktig. Dette gjelder blant annet forholdet mellom by og sjø, siktlinjer mellom viktige historiske bygg og utsyn fra viktige ståsteder.
 - Fellesskapets bygninger omfatter blant annet kirker, rådhus, skoler, sykehus og stasjonsbygninger. Bygningenes funksjon og symbolverdi er ofte viktig for følelse av tilhørighet og identitet. Det er av stor betydning at disse bygningenes posisjon i bybildet ikke svekkes.
 - Karakteristiske bysilhuetter og landskaps trekk som er av betydning for det historiske bylandskapet bør opprettholdes for å bidra til gjenkjennelse, særpreg og opplevelse.
 - Viktige topografiske elementer i landskapsrommet av kulturhistorisk betydning, som sjø-, elv- og vannarealer, strandsoner og grøntområder, bør tas hensyn til i byutviklingen.
 - Historiske hager, byparker, trekker, alleer og gamle trær utgjør viktige deler av bylandskapet og bygningsmiljøet, og bør ivaretas.
 - Det frarådes å plassere høyhus som drastisk endrer bylandskapet, og som svekker viktige topografiske orienteringspunkter.
- Høyhus bør ikke plasseres i viktige historiske bymiljøer eller på steder hvor disse høyhusene vil svekke betydningen og attraktiviteten av viktige kulturminner og kulturmiljøer.
 - Ved oppføring av nye bygg i og omkring de middelalderske byområdene skal det tas hensyn til opplevelsesverdien og bruken av disse områder. Dette gjelder i særdeleshet de deler av middelalderbyene som er ubebygget og hvor ruiner og anlegg er bevart.
 - Utbygging og utfylling av sjø- og havneområder og bygging av vei og jernbane kan svekke bruken, opplevelsen og forståelsen av kulturmiljøer, og bør unngås. Slike tiltak kan visuelt og funksjonelt skille den historiske byen fra sjøen.

De visuelle og bruksmessige sammenhengene mellom historiske bymiljø og landskap er viktig for opplevelsen og forståelsen av byer og steder.

EKSEMPEL PÅ ATTRAKTIV OG LEVBAR STEDSUTVIKLING

HELSING FRÅ LOM

LOM ER EN TURISTATTRAKSJON som tiltrekker seg flere besøkende i året. Lom er en fjellandsby hvor natur- og kulturressursene er en viktig drivkraft for lokal utvikling. Gjennom en årrekke har bærekraftig bruk og forvaltning av ressursene vært en grunntanke i samfunnsutviklingen. Landbruk er en bærebjelke i kommunen og lokale byggetradisjoner har inspirert stedsutviklingen og arkitekturen gjennom flere år. Bygningsmiljøet i Lom sentrum kjennetegnes ved en arkitektur som skiller seg ut fra fleste andre norske tettsteder. Bygningsmiljøet har et særpreg som skyldes at nybygg er inspirert av lokale byggetradisjoner. Denne tanken er innarbeidet i kommunens planer, som stiller krav om materialbruk, form og farge på husene og at forhold til miljøet rundt skal ivaretas. Resultatet er at tettstedet har utviklet seg i et godt samspill mellom bebyggelse og landskap, hvor høydene på husene forholder seg til hverandre og til sammen danner en helhet. Resultatet gjør Lom til et sted man ønsker å besøke, bo og drive næring i. Foto: Postkort fra Aune Forlag AS, gjengitt med tillatelse fra Pictura Gruppen Norge AS

↑ **BRYGGENE I TRONDHEIM BERIKER BYEN.** Bygningene ligger langs Nidelva i Kjøpmannsgata og brukes til mange ulike formål. I nyere tid har flere bygninger føyd seg i rekka, inspirert av formspråket til de eksisterende husene. Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren

MÅL 5 Kulturmiljøforvaltning i byer og tettsteder skal kjennetegnes av kunnskapsbasert og langsiktig arealplanlegging med gode medvirkningsprosesser

En helhetlig og samordnet arealplanlegging er en forutsetning for god by- og tettstedsutvikling. Viktige kulturminner og kulturmiljøer ivaretas for fremtiden, og bærekraftig utvikling skal sikres gjennom arealplanlegging. Plan- og bygningsloven er i denne sammenhengen et viktig verktøy i kulturmiljøforvaltning.

Anbefalinger:

- Det bør utarbeides langsiktige regionale og kommunale planer hvor det gis tydelige signaler om rammene for framtidig ressursforvaltning og arealbruk. Arealplanene bør inneholde tydelige føringer for hvordan kulturmiljøverdier skal ivaretas.
- Kommunene bør utarbeide kulturmiljøplaner hvor de viktigste kulturminnene og kulturmiljøene er identifisert. Disse planene bør være politisk forankret og hjemlet i plan- og bygningsloven. Kulturmiljø og kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA- og NB!-registeret) og andre viktige kulturmiljøer bør avsettes som hensynssoner i overordnede kommunale planer (med tilhørende bestemmelser).
- I forbindelse med arealplanarbeid må det sikres nødvendig kulturmiljøkunnskap som grunnlag for gode beslutninger. Det kan eksempelvis være konsekvensutredninger for kulturmiljø og landskap og/eller kulturhistoriske stedsanalyser (som f.eks. DIVE).
- I planarbeid knyttet til kulturmiljø bør handlingsrommet og potensialet for utvikling og fortetting avklares.

- Gjennom reguleringsplaner bør tilpasset, god arkitektur, gode visuelle kvaliteter og hensynet til kulturmiljø og respekt for omgivelsene ivaretas og nedfelles i klare og tydelige reguleringsbestemmelser.
- Involvering og brukermedvirkning er viktig i arbeidet med langsiktige planer for byutvikling. Bred medvirkning bør vektlegges særskilt i forvaltning og utvikling av kulturmiljø, fordi mange opplever tilhørighet og tilknytning til disse.
- Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sameetinget bør bidra med råd og veiledning i utarbeidelse av kulturmiljøplaner og arealplaner. Tidlig avklaring og tydelig kommunikasjon av kulturmiljøinteressene vil legge grunnlaget for gode løsninger, og er en forutsetning for at kulturmiljøforvaltningen skal kunne være forutsigbar i plan- og byggesaker.

En helhetlig og samordnet arealplanlegging er en forutsetning for god by- og tettstedsutvikling.

MÅL 6 Kulturmiljø brukes som utgangspunkt for utvikling av levbare og attraktive byer og steder

Levbare byer og steder handler om trivsel og helsemessige forhold, om betydningen av grønne arealer, lys, luft og fravær av biler, støv og støy. Det er også viktig med trivelige uteoppholdsarealer, byrom og gater, grønnstrukturer og parker. Bygningers utforming, materialer og farger har også stor betydning for hvordan folk opplever og trives i ulike bymiljøer. Sammen med historiske spor har dette betydning for stedsidentitet, opplevelse og tilhørighet. For å ivareta og utvikle levbare byer bør stedsintegritet, opplevelsen av kontinuitet, tilhørighet og steds-kvaliteter vektlegges i by- og stedsutvikling.

Anbefalinger:

- Klimamessig gevinst ved en høyere arealutnyttelse i historiske bymiljøer bør vurderes opp mot verdien av kulturmiljøet og virkningen på byer og tettsteders attraktivitet og levbarhet.
- I byene utgjør fasader og tak mot gater og plasser «veggen» i bybildet. Opplevelsesverdiene som er knyttet til de historiske bymiljøene og gateløpene bør vektlegges, ivaretas og videreføres ved nye tiltak.
- Byenes kulturhistoriske særpreg og det som skiller byene og bydeler fra hverandre og gir egenart og grunnlag for identitet, skal legges til grunn for både bevaring og utvikling av kulturmiljø. Dette gjelder både gate- og bebyggelsesstruktur og bygningsvolumers utforming, material- og fargebruk.

- Byenes egenart og særpreg bør ivaretas ved at lokal og regional byggeskikk danner utgangspunkt for ny arkitektur i kulturmiljøer. Nybygg bør være varierte og gjenkjennelige og ikke anonyme og fremmedgjørende.
- Viktige historiske uterom, gater og plasser bør ikke svekkes ved oppføring av ny bebyggelse. Målet bør være å unngå å svekke visuelle forbindelser, og unngå å skape skygge, lukkede fasader og vindtunneler.
- Utforming av transporttiltak bør ta hensyn til kulturmiljøverdiene knyttet til viktige historiske gater og plasser. Trafikkbelastningen bør ikke svekke den miljømessige opplevelsen og kulturmiljøenes bruksmuligheter.

→ **BY MED SÆRPREG.** I Lillehammer bærer byen preg av småskala trehusbebyggelse som er bygget i en klar byplan formet som et rutenett. Kulturmiljøet i sentrum er blitt ivaretatt ved at utvikling har fulgt byens skala og resultatet er at landskapet rundt kan oppleves som en helhet sammen med bygningsmiljøene. Foto: Guri Dahl, Riksantikvaren

MÅL 7 Forvaltning av kulturmiljø i byer og tettsteder bidrar til reduserte klimagassutslipp

Utvikling av kompakte byer og tettsteder er et viktig klimagrep som kan redusere behovet for arbeidsreiser og transport, og slik unngå å bygge ned natur, jordbruksarealer og kulturhistoriske landskap. Ukritisk fortetting og bygging av høyhus innenfor kulturmiljøer og i tilknytning til kulturmiljøer kan redusere byenes attraktivitet og levbarhet og dermed svekke muligheten for en bærekraftig byutvikling.

For de fleste historiske bygninger er det også behov for tiltak som kan redusere klimabelastningene. Eldre bygninger er ofte lite energieffektive, men godt vedlikehold, riktige energiltak og tilpasset oppgradering kan bidra til energieffektivisering.

Anbefalinger:

- Utviklingspotensialet i historiske bymiljøer bør kartlegges på detaljnivå, slik at fortetting og ombruk skjer med hensyn til kulturmiljøene.
- Det er viktig at fortetting planlegges og gjennomføres slik at kulturmiljøene ivaretas og kvalitetene som gir levbare byer opprettholdes.
- Ukritisk fortetting og bygging av høyhus innenfor kulturmiljøer og i tilknytning til kulturmiljøer kan redusere byenes attraktivitet og levbarhet og dermed svekke muligheten for en bærekraftig byutvikling.
- Sirkulærøkonomiske prinsipper bør vektlegges. Potensialet for ombruk av eksisterende bygninger og bystrukturer bør utnyttes før nye utbyggingsområder blir tatt i bruk.

← **ARKITEKTUR, SIRKULÆRØKONOMI OG KULTURMILJØ.**

På Svartlamoen i Trondheim er det oppført et nytt rekkehus som i volum og utforming er godt tilpasset det omkringliggende miljøet. Bygningen er oppført med omfattende bruk av resirkulerte materialer fra eldre bygninger som er revet. Sirkulærøkonomiske prinsipper kan være riktig ut fra et klimaperspektiv og bør alltid avveies mot de kulturminne- og kulturmiljøverdiene som ellers bør ivaretas. Foto: Nøysom arkitekter 2018

- Fortsatt bruk, tilpasset ombruk og/eller rehabilitering av eksisterende bygningsmasse anbefales framfor riving og nybygging.
- For større byggeprosjekt knyttet til kulturmiljø bør det foreligge et helhetlig beslutningsgrunnlag hvor klima- og miljømessige, sosiale og økonomiske forhold vurderes. Tiltakets nytte bør vurderes i forhold til kulturmiljøets kulturhistoriske og samfunnsøkonomiske verdier.
- Ved gjennomføring av energieffektiverende tiltak og oppgradering er det viktig at dette skjer med hensyn til kulturminnets verdi og betydning, jf. mål nr. 2.

Kulturmiljøforvaltning bygger på sirkulærøkonomiske prinsipper

Norske departementer har samarbeidet om *Nasjonal strategi for ein grøn, sirkulær økonomi*. (Klima- og miljødepartementet et. al 2021). Omstillingen til et bærekraftig lavutslippssamfunn krever effektiv bruk av ressurser. Byggesektoren har en sentral rolle i den sirkulære økonomien og er et av de prioriterte områdene i EUs veikart for en sirkulær økonomi. Potensialet for økt sirkularitet i næringen anses å være stort, særlig innen arealutnyttelse, vedlikehold, gjenbruk av materialer og avfallsreduksjon.

Å forlenge levetiden til eksisterende bygninger er vesentlig for å oppnå økt sirkularitet. Kulturmiljøforvaltning bygger i seg selv på sirkulærøkonomiske prinsipper. Jevnlig vedlikehold, god håndverkskompetanse og bruk av materialer med høy kvalitet sikrer langvarig bruk av bygninger og kulturmiljø. Mange kulturmiljøer vitner om bevissthet rundt ressursbruk og har historier som innebærer både flytting, ombruk og gjenbruk av materialer og bygningsdeler. Kulturmiljøforvaltningen har derfor en vesentlig rolle å spille, og mye erfaringer og kunnskap å bidra med, i omstillingen til sirkulær økonomi.

↑ **TILPASSET OMBRUK** i Munthes gate 29 i Oslo. Bygningen var opprinnelig i bruk som kontorer, men er nå ombrukt som et byhus med ni boliger. Foto: Åke E:son Lindman

← **TILPASSET OMBRUK.** Ombruk av eldre bygninger og tilpassing til dagens behov og standarder er både bærekraftig og sikrer at viktige kulturmiljøer ivaretas. I denne bygningen ved Akerselva i Oslo er det gamle taket erstattet med glass, et tiltak som knapt er synlig fra gaten. Foto: Ivan Brodey

TRANSFORMASJON OG TILPASSET OMBRUK AV BYGNINGER

Innenfor arkitektur brukes ofte begrepet transformasjon for å beskrive et byggeprosjekt. Bygningstransformasjon resulterer som regel i endring av bygningsstruktur og kan innebære alt fra gjenbruk av deler av bygninger til ombruk av hele bygninger. Transformasjon kan brukes sammen med andre tilnæringsmåter, som restaurering, rehabilitering og tilbygg. Resultatet av en bygningstransformasjon kan være arkitektur som er kontrasterende i sine former og uttrykk, men i noen tilfeller kan endringen knapt ses. En slik tilnæringsmåte kalles «tilpasset ombruk» («adaptive reuse»). Ved tilpasset ombruk av bygninger tas utgangspunkt i eksisterende bygning. Det velges en bruk som er tilpasset bygningen og hvor det ikke blir behov for en omfattende endring. Tilpasset ombruk åpner dermed opp for at bruk kan endres flere ganger samtidig som bygningen bevares.

MÅL 8 Kulturminner og kulturmiljøer sikres

Klimaendringer innebærer også en økt belastning for kulturminner og kulturmiljøer. Disse miljøene kan også være utsatt for brann og annet skadeverk. Bygging av fundamenter kan dessuten resultere i skader på fredet kulturlag og setningsskader på tilstøtende bygg. Dette er forhold som kommunene og kulturmiljøforvaltningen bør vie oppmerksomhet.

Anbefalinger:

- Det bør utarbeides risiko- og sårbarhetsvurderinger for historiske bymiljøer og bevaringsverdig bebyggelse. Kulturmiljøforvaltningen bør samarbeide med andre sektorer for å utvikle god beredskap og gjennomføre forebyggende tiltak. Dette gjelder både klimarelaterte utfordringer og brann.
- Jevnlig og riktig vedlikehold er de viktigste tiltakene for å sikre kulturminner og kulturmiljøer i et endret klima. Kommunene og kulturmiljøforvaltningen bør bidra til kunnskap om godt og riktig vedlikehold og stimulere til det.
- Det å ivareta og styrke historiske byrom, hager og grønnstrukturer er viktig for å bidra til å løse klimautfordringer. Dette har en viktig funksjon i håndtering av overflatevann i byer og tettsteder.
- Gjenåpning av bekker og elver i byer og tettsteder kan bidra til å styrke opplevelsen av kulturmiljø og landskap. Det kan også bidra til bedre overvannshåndtering.
- In situ-prinsippet, som innebærer at kulturlagene skal bevares på sitt opprinnelige sted og ikke graves ut, skal legges til grunn for forvaltning av middelalderbyene.

Bytransformasjon og byomdannelse

Kulturmiljø og bylandskap påvirkes i stor grad av transformasjonsprosesser i dagens byutvikling. I noen tilfeller vil transformasjon kunne omfatte riving av hele områder før nye gater, byrom og bygninger etableres. Det kan føre til at kulturhistoriske sammenhenger brytes og kulturmiljøverdier svekkes. Byomdannelse innebærer ombruk av bystruktur samtidig som arealer kan fortettes, og er derfor bedre egnet som et utgangspunkt for utviklingsplaner som omfatter kulturmiljø. Samtidig som viktige miljøverdier ivaretas, kan ombruk gi en betydelig klimagevinst.

↓ BEVARING OG VIDEREUTVIKLING AV LOKAL EGENART OG SÆRPREG.

Bildet fra Skudeneshavn viser hvordan eksisterende miljø danner premisser for ny bebyggelse. Eksisterende bygningsmiljø blir inspirasjon for nye bygninger som tar opp i seg former, materialer og fargebruk. Resultatet blir en helhet som er med på å bevare og videreutvikle stedets lokale egenart og særpreg.

Foto: Ørjan B. Iversen

Strategiens virkeområde og ansvar

Denne strategien omhandler både byer og tettsteder. Den redegjør for Riksantikvarens faglige syn og mål for by- og stedsutviklingen og legges til grunn for direktoratets egne prioriteringer, veiledning og rådgiving.

Denne strategien er samtidig premissgivende i behandling av saker som er knyttet til by- og stedsutvikling, hvor Riksantikvaren er myndighetsorgan, for eksempel ved innsigelser til plan- og byggesaker knyttet til kulturmiljøer som er oppført på Riksantikvarens lister og registre.²² Særlig sentralt står *kulturmiljøer av nasjonal interesse* som inngår i NB!-registeret. Dette er ikke nødvendigvis miljøer som er fredet eller på annen måte sikret gjennom juridiske vedtak, men områder hvor de samlede kulturmiljøverdiene er så høye at de anses for å være av nasjonal interesse.

Kommunene og fylkeskommunene har ansvar for å sikre at viktige kulturminner og kulturmiljøer ivaretas og brukes som ressurser i overordnet arealplanlegging og gjennomføring av ulike planer og tiltak. Dette gjelder samtidig kulturminner og kulturmiljøer som er av nasjonal interesse og de av regional og lokal interesse. Virkemidler knyttet til *plan- og bygningsloven* og *kulturminneloven* brukes for å ivareta viktige kulturmiljøinteresser i samfunnsutviklingen.

I de nærmeste årene vil oversikten over kulturmiljøer av nasjonal interesse suppleres med flere kulturmiljøer som ligger utenfor de største by- og tettstedskjernene, og strategien vil også gjelde for disse.²³ Sammen med KULA-registeret vil NB!-registeret og utvidelsen inngå i en samlet oversikt over *kulturmiljøer og landskap av nasjonal interesse*.²⁴ Informasjon om miljøene finnes i databasen Askeladden som er tilgjengelig for alle gjennom nettsiden *Kulturminnesøk*.²⁵

Strategien inneholder Riksantikvarens mål og anbefalinger for kulturmiljøforvaltning i by- og stedsutvikling. Med dette signaliserer

Riksantikvaren tydelig hva direktoratet mener er gode grep for å sikre kulturmiljøinteresser gjennom utvikling. Selv om strategien fokuserer på kulturmiljøer av nasjonal interesse, bør anbefalingene også legges til grunn for kulturmiljøer av lokal eller regional interesse, da prinsippene for forvaltning av disse ikke i vesentlig grad skiller seg fra forvaltningen av kulturmiljøer av nasjonal interesse.

For å sikre en mer enhetlig forvaltningspraksis og økt forutsigbarhet, har Klima- og miljødepartementet i rundskriv T-2/16 *Nasjonale og vesentlige regionale interesser på miljøområdet – klargjøring av miljøforvaltningens innsigelsespraksis* (revidert februar 2021) redegjort for de nasjonale og vesentlige regionale interessene på miljøområdet som vil kunne utløse innsigelse fra statlig eller fylkeskommunalt hold. Dette gjelder blant annet kulturmiljøer av nasjonal interesse i NB!-registeret. De anbefalingene som denne strategien redegjør for er et tydelig signal om hva direktoratet anser som god forvaltning av nasjonale interesser knyttet til kulturminner og kulturmiljøer i byer og tettsteder.

ROLLER, ANSVAR OG MÅLGRUPPER

Riksantikvaren er direktorat for kulturmiljøforvaltning og er underlagt Klima- og miljødepartementet. Direktoratet skal sørge for at den statlige kulturmiljøpolitikken blir gjennomført og har et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid på kulturmiljøfeltet. Riksantikvaren har myndighet til å avgjøre hvorvidt kulturminner, kulturmiljøer og landskap er av nasjonal interesse. Riksantikvaren har også innsigelsesmyndighet og myndighet til å gi dispensasjon fra kulturminne-

↑ **OMBRUK AV ELDRE TREHUS** til velfungerende kontorlokaler. Da Byantikvaren i Bergen skulle ha nye kontorlokaler, ønsket etaten å skape et forbildeprosjekt som skulle vise hvordan gamle bygninger kan utvikles og få nytt liv. Et viktig mål med prosjektet var å ombruke og gjenskape så mye som mulig av den opprinnelige materialbruken og arkitekturen. Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

lovens bestemmelser for utvalgte kulturminner. Dette gjelder de fire store middelalderbyene, samt enkeltbygg og anlegg. Riksantikvaren skal være pådriver og rådgiver for bruk av kulturminner og kulturmiljøer som ressurser i by- og stedsutvikling for å skape levende bymiljøer og steder, og kvalitet i omgivelsene.

Fylkeskommunene og Sametinget er regionale myndigheter i kulturmiljøforvaltningen. De har også veiledningsansvar overfor kommunene, blant annet når det gjelder planlegging, by- og stedsutvikling.²⁶ Etter regionreformen i 2020 har fylkeskommunene og Sametinget fått styrket sin samfunnsutviklerrolle og de har fått økt myndighet, da flere oppgaver er overført fra staten til regionalforvaltningen. Fylkeskommunene og Sametinget har derfor en viktig rolle både når det gjelder å se til at nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging blir oppfylt, og at kulturmiljøinteresser og -verdier blir ivaretatt i regional og kommunal planlegging.²⁷ De er i tillegg vedtaksmyndighet i samsvar med kulturminneloven med forskrift for de fleste kulturminner og kulturmiljøer.

Kommunene er planmyndighet lokalt og skal se til at arealplanlegging og by- og stedsutvikling ivaretar overordnede samfunnsinteresser. Kommunene er ansvarlige for å ivareta og legge til rette for bruk av kulturminner og kulturmiljøer i areal- og samfunnsplanleggingen og i byggesaksbehandlingen. Både områdeplaner og kommune(del)planer er viktige overordnede styringsredskap som skal legge til rette for hensiktsmessig og bærekraftig utvikling, samtidig som interessene knyttet til kulturmiljøer og historiske bymiljøer blir ivaretatt. Kommunene har hovedansvaret for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdige kulturmiljøer i tråd med nasjonale mål, og for å sikre disse gjennom kommunale planvedtak.²⁸ For å bygge opp og ivareta kulturminne- og kulturmiljøkompetanse har flere kommuner valgt å opprette byantikvar- eller kommuneantikvarstillinger.²⁹

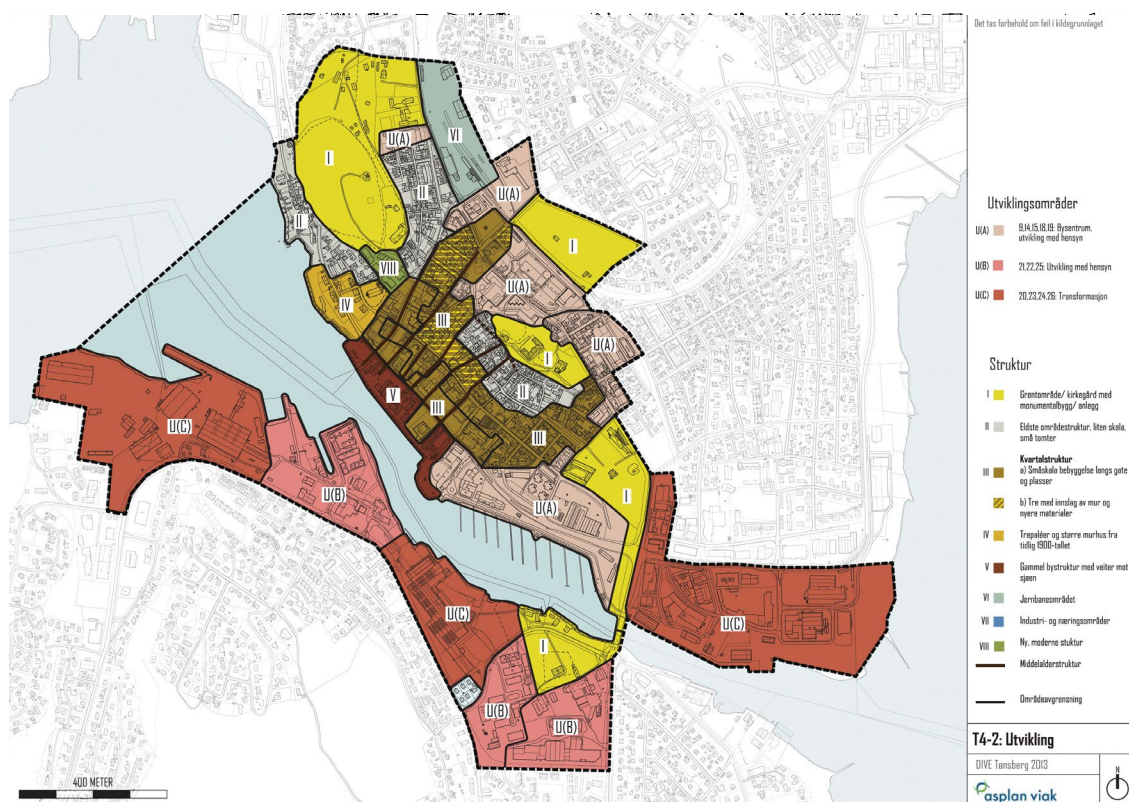
BYSTRATEGIEN

- formidler Riksantikvarens overordnede mål for kulturmiljøforvaltning i by- og stedsutvikling.
- inneholder konkrete faglige anbefalinger for forvaltning av kulturmiljø i by- og stedsutvikling.
- bidrar til å etablere kunnskap om kulturmiljø og et grunnlag for samarbeid på tvers mellom ulike aktører, sektorer og forvaltningsnivåer.
- skal være et godt verktøy og veiledning for å ivareta kulturmiljø i plan- og byggesaksbehandling.

BYSTRATEGIENS MÅL OG FAGLIGE ANBEFALINGER

- gjelder for Riksantikvaren
- er anbefalinger for
 - regional kulturmiljøforvaltning (fylkeskommunene og Sametinget) og kommunene
 - statlige sektormyndigheter
 - private og offentlige eiere og andre forvaltere av kulturmiljø (offentlige og private)
 - konsulenter (eksempelvis arkitekter og planleggere)
- er informasjonsverktøy for publikum og frivillige som er opptatt av god by- og stedsutvikling

DIVE - KULTURHISTORISK STEDSANALYSE

DIVE - METODENS FIRE FASER

- D** **ESCRIBE / BESKRIVE**
Hva forteller dagens landskap og miljø om analyseområdets opprinnelse, utvikling og karakter?
 Besvares i trinn 1 (T1 Beskrivende arbeidsfase).
- I** **NTERPRET / FORTOLKE**
Hvorfor har enkelte elementer og karaktertrekk i analyseområdet hatt spesiell samfunnsmessig betydning?
 Besvares i trinn 2 (T2 Fortolkende arbeidsfase).
- V** **ALUATE / VURDERE**
Hvilke historiske elementer og karaktertrekk har spesiell verdi, kan de utvikles og hvor går grensene for hva de tåler?
 Besvares i trinn 3 (T3 Vurderende arbeidsfase).
- E** **NABLE / AKTIVERE**
Hvordan kan stedets prioriterte, historiske karaktertrekk og ressurser forvaltes og utvikles?
 Besvares i trinn 4 (T4 Aktiverende arbeidsfase).

KULTURHISTORISK STEDSANALYSE gir kulturmiljøkunnskap som kan brukes i planlegging og utvikling. Illustrasjonene er tatt fra kulturhistorisk stedsanalyse (DIVE) for Tønsberg sentrum utført av Asplan Viak i 2013. Den viser spor og strukturer som strekker seg tilbake til middelalderen og som fortsatt er synlige i dagens bymiljø. Den kulturhistoriske stedsanalysen har samtidig mål om å definere handlingsrom for utvikling gjennom metodens fire faser; beskrive (D-describe), tolke (I-interpret), vurdere (V-valuate) og aktivere (E-enable).
 Illustrasjon: Asplan Viak 2013

Ordlister

ATTRAKTIVE BYER OG STEDER / Gode og velfungerende byer og steder der innbyggere, næringsliv og besøkende ønsker å være. (Se også «Levbare byer og steder»).

BYOMDANNELSE / Ombruk og/eller fortetting av arealer som bygger videre på eksisterende struktur, i motsetning til transformasjon av areal som innebærer strukturendringer (se «transformasjon»).

BYREPARASJON / Tilbakeføring av bygninger til tidligere tilstand, rekonstruksjon av bygninger eller oppføring av nye bygninger som ivaretar og bygger oppunder bymiljøers helhet og særpreg.

BÆREKRAFTIG UTVIKLING / Utvikling som tilfredsstillende dagens behov uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å tilfredsstille sine behov.

FREDNING / En fredning er den strengeste formen for vern. Fredning innebærer at inngrep eller endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes i dag ved fredning av kulturminner og kulturmiljø er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

GJENBRUK / Begrepene gjenbruk og ombruk brukes ofte om hverandre. Med gjenbruk menes her nyttiggjøring (gjenvinning og ombruk) av materialer og andre restprodukter som tilfaller ved ombygging eller riving av en bygning.

KILDE OG KUNNSKAPSVERDI / Verdi som tillegges kulturminner som har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida.

KLIMATILPASNING / Å forstå konsekvensene av at klimaet endrer seg og iverksette tiltak for å hindre eller redusere skade, og samtidig utnytte mulighetene som endringene kan innebære.

KULTURARV / Samlebetegnelse for materiell og immateriell kultur. Betegnelsen kulturarv blir særlig brukt i samarbeidet mellom kulturmiljøforvaltningen, arkivverket og museumssektoren, sammen med kommunene og lokale lag og foreninger. Materiell kulturarv omfatter alt fra enkelte gjenstander til miljøer hvor kulturminner, kulturmiljøer og landskap inngår. Immateriell kulturarv omfatter blant annet språk, ferdigheter og kunnskap, inkludert erfarings- og handlingsbåren kunnskap knyttet til håndverks-tradisjoner og landbruk. Materiell og immateriell kulturarv bør ses i sammenheng da det sjelden er et entydig skille mellom dem.

KULTURLAG / Avsetninger med spor av menneskelig virksomhet.

KULTURMILJØ / Område av kulturhistorisk verdi der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Kulturmiljø kan omfatte både bygde og naturgitte elementer. *Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*, innførte begrepet «kulturmiljø» som en samlebetegnelse for begrepene «kulturminner, kulturmiljøer og landskap».

KULTURLANDSKAP / Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen på landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap.

KULTURMINNE / Kulturminner er alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø. Begrepet omfatter også steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner, eller kan inngå som del av et kulturminne. Kulturminner kan for eksempel være bygninger, gjenstander, hager, gravhauger, båter eller veifar. Det skilles mellom løse og faste kulturminner.

LANDSKAP / Slik det framgår av *Europarådets landskapskonvensjon*, er landskap et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer. Landskap favner både natur og kultur, det naturgitte og det menneskeskapt. Betegnelsen omfatter alle typer landskap, som for eksempel jordbruks-, industri-, kyst-, by- og fjellandskap.

LEVBARE BYER OG STEDER / Oversatt fra det engelske uttrykket «livable cities». Dette er byer eller steder der det er godt å leve, og som har omgivelser som bidrar til høy livskvalitet. Vurderinger av graden av levbarhet omfatter fysiske og ikke-fysiske dimensjoner, blant annet idrett og kultur, trygghet og helse, utdanning og læring, mobilitet, fysiske omgivelser, natur, byliv og byrom, identitet og næringsattraktivitet.³⁰

LIVSSYKLUSANALYSE (LCA) / En metode for å vurdere miljøpåvirkningen et bygg har gjennom hele livsløpet, helt fra materialproduksjon og transport til oppføring, bruk og riving av bygget.

MILJØ / Omgivelsene mennesker lever i og preges av. Begrepet brukes om mange slags ytre omgivelser, både menneskeskapt, som bygningsmiljø og hager, og naturgitte. Se også «kulturmiljø».

NASJONAL INTERESSE / I kulturmiljøforvaltningen brukes begrepet både i verdisettingsprosesser i arbeid med plan- og bygningsloven og i oversikten over kulturmiljøer og landskap av nasjonal interesse (KULA og NB!).

INNSIGELSE / Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og en rekke andre myndigheter kan fremme innsigelse, det vil si at myndigheten går imot et forslag, eller deler av et forslag til arealplaner etter plan- og bygningsloven. Så lenge det foreligger en innsigelse, kan kommunen ikke vedta planen endelig.

OMBRUK / Begrepene gjenbruk og ombruk brukes ofte om hverandre. Begrepet ombruk brukes her om strukturer, bygninger, bygningsdeler eller materialer som brukes om igjen i sin opprinnelige form. Det kan innebære ny bruk eller uendret bruk (med nye brukere). Se også «tilpasset ombruk».

SAMFUNNSNYTTE / Brukes her for å beskrive kulturarvens samfunnsnytte og den totale samfunnsøkonomiske verdien av kulturmiljøer. Dette innebærer både økonomiske verdier og andre verdier. Det innebærer blant annet at verdier knyttet til både direkte og indirekte bruk inkluderes i verdsettingen av kulturmiljøer.³¹

SIRKULÆRØKONOMI / Et prinsipp for systemer og prosesser for å opprettholde verdien av strukturer, produkter, materialer og ressurser så lenge som mulig, i et lukket kretsløp hvor målet er blant annet å minske avfall og behovet for nye råvarer.

STEDSUTVIKLING / Handler om å bygge videre på byer og steders lokale særpreg og videreutvikle disse med fokus på sosiale, kulturelle og/eller fysiske kvaliteter slik at de blir mest mulig levbare og attraktive.³²

STEDSINTEGRITET / Sammenhengene for landskap og kulturmiljø og kulturarvens funksjonelle, strukturelle eller visuelle grad av intakthet. Indikerer hvor helhetlig bevart et kulturmiljø eller bylandskap er og uttrykker i hvilken grad miljøer, strukturer og enkeltelementer i landskapet og omgivelsene formidler stedets historiske karakter og betydning.³³

← **BILDENE VISER HENHOLDSVIS** bilde
↓ fra veitene i Trondheim og det nye
konserthuset i Bodø. Bærekraftig
utvikling av kulturmiljøer i byer og
tettsteder handler på den ene siden
om å bevare og ivareta historiske
bymiljøer og på den annen side om
å bygge videre på byenes egenart
og særpreg. For veitene i Trondheim
handler det om å forstå, ivareta og
bygge videre på historien som strekker
seg tilbake til middelalderen. På det
nye konserthuset i Bodø er dette gjort
ved å velge et arkitektonisk uttrykk
som viderefører Bodøs karakteristiske
gjenreisningsarkitektur. Foto: Jan
Ove Iversen (øvre bilde) og Per-Inge
Johnsen, Bodø kommune (nedre bilde)

STEDSIDENTITET / Har med interaksjon mellom menneske og sted å gjøre. Stedsidentitet er omskiftelig og baserer seg på menneskers subjektive oppfatning av, og tilknytning til, steder. Stedsidentitet kan oppfattes både individuelt og kollektivt.

STEDSKVALITET / Innebærer å ivareta eller utvikle kvaliteter i byer og på steder, som for eksempel sosiale fellesskap, natur, lokalt særpreg og materialkvalitet og karakter i bygde omgivelser.

TILPASSET OMBRUK («ADAPTIVE REUSE») / Begrepet brukes om bygninger hvor endring skjer på premissene til arkitekturen som allerede foreligger, med opprinnelig bruk eller endret bruk. I motsetning til transformasjon, som ofte går ut på å endre bygningsstruktur, innebærer «tilpasset ombruk» en grunnleggende tanke om å ta utgangspunkt i eksisterende bygningsstruktur, hvor bygningen danner premisser for bruken.

TRANSFORMASJON / Begrepet har flere betydninger og brukes for omdanning og omforming av bygninger og arealer. Transformasjon innebærer som regel endring eller inngrep i bygnings- eller bystruktur. Innenfor arkitektur kan begrepet brukes kombinert med tiltak som rehabilitering, ombygging og tilbygg. I byutvikling innebærer transformasjon som regel at et område får nye funksjoner og kan innebære sanering av areal før ny struktur, som gater, byrom og bygninger, etableres. Et alternativt begrep til transformasjon av arealer i byutvikling er «byomdannelse». Et alternativt begrep til bygningstransformasjon er «tilpasset ombruk».

VERDENSARV / Kulturarv og/ eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvområdene utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.

VERNEVERDIG KULTURMINNE/ KULTURMILJØ / Verneverdig eller bevaringsverdig brukes om et kulturminne eller kulturmiljø som har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre. De fleste verneverdige kulturminner eller kulturmiljøer er ikke formelt vernet etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Mange blir likevel tatt vare på fordi de oppfattes som verdifulle av eiere og brukere.

VERNET KULTURMINNE / Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirke- og svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivet, avtaler, listeføring, tilskuddsordninger med mer.

Noter

1. FN-sambandet. (19.april 2021). *FNs bærekraftsmål*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
2. Europarådet. (1992). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (Valletta-konvensjonen). Europarådet. Riksantikvaren har, i samarbeid med relevante forvaltnings- og forskningsinstitusjoner, utredet metoder for bygging på kulturlag for å bedre ivareta kulturminnene og andre samfunnsinteresser; se SINTEF. (2009). NS 9451:2009—*Kulturminner—Krav til miljøovervåking og undersøkelse av kulturlag*. SINTEF. SINTEF, & Riksantikvaren. (2010). 721.305 *Bygging på kulturlag i middelalderbyene—Byggforskserien*. SINTEF.
3. FN. (15.januar 2019). *Bærekraftig utvikling*.
4. *Strategi for småbyer og større tettsteder som regionale kraftsentre*, (Kommunal og moderniseringsdepartementet, juni 2021), s. 20
5. *Strategi for småbyer og større tettsteder som regionale kraftsentre*, (Kommunal og moderniseringsdepartementet, juni 2021), s. 21–22
6. Klima- og miljødepartementet et. al. (2021). *Nasjonal strategi for ein grøn, sirkulær økonomi*. Klima- og miljødepartementet.
7. Klima- og miljødepartementet. (2020). *Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken*. Klima- og miljødepartementet.
8. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (15. juni 2015). *Vekstkraftige bo- og arbeidsmarkeder i hele landet. Bærekraftige byer og sterke distrikter*.
9. Klima- og miljødepartementet. (13. november 2020). *Gode bymiljø og bærekraftige byer* [Redaksjonell artikkel]. Regjeringen.no
10. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (27. mai 2019). *Fortetting og knutepunktsutvikling* [Redaksjonell artikkel]. Regjeringen.no
11. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2014). *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
12. Riksantikvaren. (2021). *Riksantikvarens klimastrategi for kulturmiljøforvaltning 2021–2030*. Riksantikvaren.
13. Prognosesenteret AS. (2020). *Bygge- og anleggsmarkedet 2020–2022—BNL – markedsrapport 1–2020 – Oppsummering*. Byggenæringens Landsforening (BNL).
14. Fufa, S. M., Flyen, C., & Venås, C. (2020). *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. SINTEF akademisk forlag.
15. Børrud, E. (2016). *Prosjektbasert byutvikling: Mot en kvalitativ, prosjektrettet byplanlegging*. Fagbokforlaget. og Ellefsen, K. O. (2008). *Narrativt vern*. Arkitektur N, 90 (2008) nr. 1, 52–59.
16. OsloMet. (11. oktober 2018). *Slik skal byene få mer liv i sentrum* og Transportøkonomisk institutt. (8.april 2014). *Bysentrum svekkes gradvis, men kjøpesentrene har bare en del av skylden*. Byutvikling og bytransport.
17. Leknes, S. (18. august 2020). *Voksende byer og aldrende bygder*. ssb.no.
18. «Bærekraftig utvikling består av tre dimensjoner: økonomi, miljø og sosiale forhold. ... Det er sammenhengen mellom disse tre dimensjonene som avgjør om noe er bærekraftig.» FN. (15. januar 2019). *Bærekraftig utvikling*. <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Baerekraftig-utvikling>
19. Swensen, G. (2009). *Kulturarv og stedsidentitet* (Prosjektsammendrag Nr. 30). NIKU.
20. Plan og bygningsloven (PBL) §31-1 *Ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk og §29-2 Visuelle kvaliteter*.

21. Basert på anbefalinger i Fufa, S. M., Flyen, C., & Venås, C. (2020). *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. SINTEF akademisk forlag. s. 5 og 77, Gierløff, C. W., Magnussen, K., Eide, L. S., Iversen, E. K., Ibenholt, K., Dombu, S. V., Navrud, S., & Strand, J. (2017) og *Verdien av kulturarv. En samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*. Rapport (72/2017; Menon-publikasjon). Menon Economics.
22. Dette omfatter kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse (KULA og NB!-registrene) og kulturminner og kulturmiljø listet opp i *Klima- og miljødepartementet*. (18. februar 2019). *Forskrift om fastsetting av myndighet mv. Etter kulturminneloven–Lovdata*.
23. Riksantikvaren arbeider med å etablere en samlet oversikt over kulturmiljøer og landskap av nasjonal interesse. Samlet oversikt vil innbefatte NB!-registeret (kulturmiljø av nasjonal interesse) og KULA-registeret (landskap av nasjonal interesse).
24. Se informasjon og veiledning knyttet til NB!-registeret på www.ra.no og kartportalen nb.ra.no.
25. Se nettsidene askeladden.ra.no og www.kulturminnesok.no
26. *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*, vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019, s. 28
27. *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*, vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019, s. 7
28. *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*, vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019, s. 28
29. Flere av de største byene har hatt byantikvar eller kulturminneforvaltere i en årrekke, noen flere etablerte stillinger gjennom Riksantikvarens to-årige prøveordning i 2014–2016. Byantikvarstillingene i kommunene ble i den sammenheng evaluert. Se Oxford research. (2019). *Byantikvarstillinger i kommunene. Evaluering av prøveordning 2014–2016*. Riksantikvaren.
30. Begrepet er nært knyttet til begrepet kulturmiljø og er trukket frem i Stortingsmelding 16 (Meld. St. 16 (2019 – 2020)) som en viktig del av løsningen for å oppnå bærekraftig utvikling. Begrepet er også benyttet i *Byrom – en idéhåndbok*, se Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2016). *Byrom–En idéhåndbok–Hvordan utvikle byromsnettverk i byer og tettsteder*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
31. Salte, M. L., Fossen, M., & Halvorsen, K. (2017). *Indikatorer for samfunnsnytte–Kulturminner og kulturmiljøer. Analyse og strategi*. Multiconsult.
32. Vestby, G. M. (15. november 2018). *Fugleperspektiv på tre tiår med stedsutvikling*. Distriktssenteret.
33. Riksantikvaren. (2009). *Kulturhistorisk stedsanalyse: En veileder i bruk av DIVE*. Riksantikvaren. s. 19

Litteraturliste

Arkitema. (2019). *Verktøykasse for levbare steder—Levbarhet og næringsattraktivitet i bytransformasjon*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. https://www.regjeringen.no/contentassets/987793cf-24074913ba646f5402cb6624/liveability_toolbox-no.pdf

Beer, J. de. (2019). *In-situ preservation and management of waterlogged urban archaeological sites: Strategies based on the case Bryggen in Bergen, Norway*. <https://research.vu.nl/en/publications/in-situ-preservation-and-management-of-waterlogged-urban-archaeol>

Børrud, E. (2016). *Prosjektbasert byutvikling: Mot en kvalitativ, prosjektrettet byplanlegging*. Fagbokforlaget.

Ellefsen, K. O. (2008). Narrativt vern. *Arkitektur N*, 90 (2008) nr. 1, 52–59.

Europarådet. (1975). *The Declaration of Amsterdam (Amsterdam erklæringen)—Congress on the European Architectural Heritage 21–25 October 1975*. ICOMOS. <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>

Europarådet. (1985). *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granadakonvensjonen)*. Europarådet. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a087>

Europarådet. (1992). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Valletta-konvensjonen)*. Europarådet. <https://rm.coe.int/168007bd25>

Europarådet. (2000). *Europarådets landskapskonvensjon*. <https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan--og-bygningsloven/plan/diverse/landskapskonvensjonen/om-konvensjonen/europeisk-landskapskonvensjon-norsk-teks/id426184/>

Europarådet. (2005). *Europarådets rammekonvensjon om kulturarens verdi for samfunnet (Faro konvensjonen)*. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>

FN-sambandet. (2015). *Parisavtalen (Paris agreement)*. FN-sambandet. <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/miljoe-og-klima/parisavtalen>

FN. (15. januar 2019). *Bærekraftig utvikling*. <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Baerekraftig-utvikling>

FN-sambandet. (2021, april 19). *FNs bærekraftsmål*. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>

Fufa, S. M., Flyen, C., & Venås, C. (2020). *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. SINTEF akademisk forlag. <https://sintef.brage.unit.no/sintef-xmlui/handle/11250/2719890>

Gierløff, C. W., Magnussen, K., Eide, L. S., Iversen, E. K., Ibenholt, K., Dombu, S. V., Navrud, S., & Strand, J. (2017). *Verdien av kulturarv. En samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*. Rapport (72/2017; Menon-publikasjon). Menon Economics. https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2468330/Verdien_av_kulturarv_2019.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Helgason, V. F. (2020). *Transformasjonsparadoks; kan strengere grad av vern resultere i åpnere form for utvikling? Komparativ studie mellom begrepsforståelse og praksis i utvikling av industrielle kulturmiljøer i København og Oslo [Erfaringsbasert masteroppgave, AHO]*. <https://aho.brage.unit.no/aho-xmlui/handle/11250/2673705>

Helgason, V. F. (2021). *Transformasjon og byomdannelse – ulike planprinsipper for vern og utvikling av industrimiljøer i København og Oslo*. Arkitektur N – The Norwegian review of architecture, 3, 104–113.

ICOMOS. (1964). *The Venice Charter*. ICOMOS.
https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

ICOMOS. (1987). *Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington charter 1987)*. ICOMOS.
https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf

ICOMOS. (2021). *Heritage and the sustainable development goals: Policy guidance for heritage and development actors*. ICOMOS.
https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2021/SDG/ICOMOS_SDGs_Policy_Guidance_2021.pdf

Johannessen, L., & Eriksson, J.-E. G. (Red.). (2015). *Faglig program for middelalderarkeologi. Byer, sakrale steder, befestninger og borger*. Riksantikvaren.
<https://ra.brage.unit.no/ra-xm-lui/handle/11250/279069>

Klima- og miljødepartementet. (2021). *Rundskriv T-2/16–Nasjonale og vesentlige regionale interesser på miljøområdet – klarføring av miljøforvaltningens innsigelsespraksis*.
https://www.regjeringen.no/contentassets/6c0dd1b319454e8bb-366b9ea37479a0a/t-2-16_revidert_februar_2021.pdf

Klima- og miljødepartementet. (18. februar 2019). *Forskrift om fastsetting av myndighet mv. Etter kulturminneloven–Lovdata*.
<https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2019-02-15-127>

Klima- og miljødepartementet. (2020). *Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken*. Klima- og miljødepartementet.

Klima- og miljødepartementet. (13. november 2020). *Gode bymiljø og bærekraftige byer [Redaksjonell-artikkel]*. Regjeringen.no.
<https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/klima/innsiktsartikler-klima/bymiljo-og-barekraftige-byer/id2344800/>

Klima- og miljødepartementet. (2021). *Meld. St. 13 (2020–2021) Klimaplan for 2021–2030*.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/a78ecf5ad2344fa5a-e4a394412ef8975/nn-no/pdfs/stm202020210013000dddpdfs.pdf>

Klima- og miljødepartementet et al. (2021). *Nasjonal strategi for ein grøn, sirkulær økonomi*. Klima- og miljødepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/f6c799ac7c474e5b8f-561d1e72d474da/t-1573n.pdf>

Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2008). *Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan og bygningsloven)*.
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71>

Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2014). *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/689bae9d728e48e-8a633b024dcd6b34c/sprbatp.pdf>

Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (15. juni 2015). *Vekstkraftige bo- og arbeidsmarkeder i hele landet. Bærekraftige byer og sterke distrikter*.
<https://www.byerogdistrikter.no/vekstkraftige-bo-og-arbeidsmarkeder-i-hele-landet-2/>

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2016). *Byrom—En idehåndbok—Hvordan utvikle byromsnettverk i byer og tettsteder*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
https://www.regjeringen.no/contentassets/c6fc38d76d374e-77ae5b1d8dcd92a/byrom_idehandbok.pdf
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019a). *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/cc2c53c65af24b8e-a560c0156d885703/nasjonale-forventninger-2019-bm.pdf>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019b). *Fortetting og knutepunktsutvikling* [Redaksjonell artikkel]. Regjeringen.no.
<https://www.regjeringen.no/no/sub/stedsutvikling/ny-emner-og-eksempler/fortetting-ny/id2363894/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (8. desember 2018). *Attraktive nordiske byer og byregioner* [Innhold]. Regjeringen.no.
<https://www.regjeringen.no/no/tema/kommuner-og-regioner/by-og-stedsutvikling/attraktive-nordiske-byer-/om-attraktive-nordiske-byer2/id2614596/>
- Lov om kulturminner [kulturminneloven]—Lovdata, (1978) (testimony of Klima- og miljødepartementet).
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>
- Leknes, S. (18. august 2020). *Voksende byer og aldrende bygder*. ssb.no.
<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/voksende-byer-og-aldrende-bygder>
- Miljøverndepartementet. (1993). *Stedsanalyse: Innhold og gjennomføring: Veileder*. Miljøverndepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger20og20brosjyrer/stedsanalyser/t986_stedsanalyse_innhold_og_gjennomforing_1993.pdf
- Miljøverndepartementet. (2005). *Leve med kulturminner*. Miljøverndepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/c6311a10138f40e-590c81f3891c96a87/no/pdfs/stm200420050016000dddpdfs.pdf>
- Miljøverndepartementet. (2013). *Meld. St. 35 (2012–2013) Framtid med fotfeste—Kulturminnepolitikken*. Miljøverndepartementet.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-35-20122013/id725021/?ch=1>
- Molde kommune. (januar 2019). *Storgatas ansikter: Fargepalett*.
<https://www.molde.kommune.no/horinger-planer-og-samfunnsutvikling/satsingsomrader-og-prosjekter/byutviklingsprosjekt/storgatas-ansikter-fargepalett.6387.aspx>
- OsloMet. (11. oktober 2018). *Slik skal byene få mer liv i sentrum*.
<https://www.oslomet.no/forskning/forskningsnyheter/slik-skal-byene-fa-mer-liv-i-sentrum>
- Oxford research. (2019). *Byantikvarstillinger i kommunene. Evaluering av prøveordning 2014–2016*. Riksantikvaren.
https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2589208/Byantikvarstillinger_kommunene_Evaluering.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Prognosesenteret AS. (2020). *Bygge- og anleggsmarkedet 2020–2022–BNL – markedsrapport 1–2020 – Oppsummering*. Byggenæringens Landsforening (BNL). <https://www.bnl.no/siteassets/dokumenter/rapporter/bnl---markedsrapport-2020-1-one-pa-ger.pdf>
- Riksantikvaren. (u.å.). NB!-registeret. nb.ra.no
- Riksantikvaren. (2009). *Kulturhistorisk stedsanalyse: En veileder i bruk av DIVE*. Riksantikvaren.
- Riksantikvaren. (2018). *Kulturhistorisk stedsanalyse: En veileder i bruk av DIVE. Revidert utgave*. Riksantikvaren. <http://hdl.handle.net/11250/2495758>
- Riksantikvaren. (2021). *Riksantikvarens klimastrategi for kulturmiljøforvaltning 2021–2030*. Riksantikvaren.
- Salte, M. L., Fossen, M., & Halvorsen, K. (2017). *Indikatorer for samfunnsnytte–Kulturminner og kulturmiljøer. Analyse og strategi / Multiconsult*. https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2479756/Indikatorer_for_samfunnsnytte.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SINTEF. (2009). NS 9451:2009–Kulturminner–Krav til miljøovervåking og undersøkelse av kulturlag. SINTEF.
- SINTEF, & Riksantikvaren. (2010). 721.305 *Bygging på kulturlag i middelalderbyene–Byggforskserien*. SINTEF. https://www.byggforsk.no/dokument/3994/bygging_paa_kulturlag_i_middelalderbyene
- SWECO. (2018). *Attraktive og bærekraftige nordiske byer og regioner–Foreslåtte indikatorer og verktøykasse*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- SWECO. (2019). *Attraktive nordiske byer–Strategier for en bærekraftig fremtid*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/987793cf-24074913ba646f5402cb6624/swe-co-ant-no-strategies-towards.pdf>
- Swensen, G. (2009). *Kultur-arv og stedsidentitet (Prosjekt-sammendrag Nr. 30)*. NIKU. <https://niku.brage.unit.no/niku-xmlui/bitstream/handle/11250/2563928/NIKU-Tema30.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Transportøkonomisk institutt. (8. april 2014). *Bysentrum svekkes gradvis, men kjøpesentrene har bare en del av skylden. Byutvikling og bytransport*. <https://www.toi.no/forskningsomrader/byutvikling-og-bytransport/bysentrum-svekkes-gradvis-men-kjopesentrene-har-bare-en-del-av-skylden-article32417-224.html>
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the historic urban landscape*. UNESCO. <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>
- Vestby, G. M. (15. november 2018). *Fugleperspektiv på tre tiår med stedsutvikling*. Distriktssenteret. <https://distriktssenteret.no/artikkel/fugleperspektiv-pa-tre-ti-ar-med-stedsutvikling/>
- World Commission on Environment and Development, & Brundtland, G. H. (1987). *Vår felles framtid* (O. Dahl, Overs.). Tiden norsk forlag. https://urn.nb.no/URN:NBN:-no-nb_digibok_2007080601018

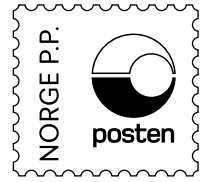
↑ **BEVISST FARGEBRUK I BYMILJØER** kan knytte ulike tidsepoker og stilarter sammen og bygge opp under steders egenart og særpreg. Eigersund kommune ønsker å fokusere på den verdifulle vernede bebyggelsen i kulturmiljøene knyttet til Eigersund sentrum. Målet er å finne tilbake til originale farger og inspirere huseiere til å male sine bygninger i samsvar med en historisk fargeplan. Med dette går byen fra å være preget av hvite og grå farger til varierende uttrykk som får fram bygningers karakteristiske detaljer. Foto: Arne Ove Østebrot

RIKSANTIKVARENS MOTTO

Fortida gjør framtida rikere.

RIKSANTIKVARENS VERDIER

Samfunnsengasjert, nytenkende
og kompetent.

Returadresse:
Riksantikvaren
Postboks 1483 Vika
0116 Oslo

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13, Oslo

Tlf. / 22 94 04 00

E-post / postmottak@ra.no

Følg oss på sosiale medier /

www.riksantikvaren.no